

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА**

СИДОРУК Ірина Ігорівна

УДК 378.091.12-057.86:178

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА
ДО ПРОФІЛАКТИКИ ВЖИВАННЯ ДІТЬМИ ПСИХОАКТИВНИХ
РЕЧОВИН**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Волинському національному університеті імені Лесі Українки, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Гусак Петро Миколайович,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки,
завідувач кафедри соціальної педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Карпенко Олена Георгіївна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, Інститут соціальної
роботи та управління, завідувач кафедри теорії
та технології соціальної роботи;

кандидат педагогічних наук, доцент
Завацька Людмила Миколаївна,
Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т. Г. Шевченка, завідувач кафедри соціальної
педагогіки.

Захист відбудеться 17 лютого 2011 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.09 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «___» _____ 2011 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Л. М. Вольнова

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА**

СИДОРУК Ірина Ігорівна

УДК 378.091.12-057.86:178

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА
ДО ПРОФІЛАКТИКИ ВЖИВАННЯ ДІТЬМИ ПСИХОАКТИВНИХ
РЕЧОВИН**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Волинському національному університеті імені Лесі Українки, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Гусак Петро Миколайович,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки,
завідувач кафедри соціальної педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Карпенко Олена Георгіївна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, Інститут соціальної
роботи та управління, завідувач кафедри теорії
та технології соціальної роботи;

кандидат педагогічних наук, доцент
Завацька Людмила Миколаївна,
Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т. Г. Шевченка, завідувач кафедри соціальної
педагогіки.

Захист відбудеться 17 лютого 2011 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.09 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «___» _____ 2011 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

М. Вольнова
ЖЕННЯ

Актуальність теми. Соціально-економічні зміни, що відбуваються сьогодні в українському суспільстві, супроводжуються виникненням низки проблем, однією з яких є проблема зростання числа дітей, що вживають психоактивні речовини (ПАР). Дослідження здорової поведінки дітей

шкільного віку, яке проводиться щороку за підтримки Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я та Дитячого фонду ООН, показало, що більше 10 % хлопчиків та майже 5 % дівчат-підлітків щонайменше 1-2 рази в житті вживали ПАР; серед учнів професійно-технічних навчальних закладів – 34 % хлопців та 17 % дівчат хоча б один раз у своєму житті вживали канабіноїди; серед першокурсників вищих навчальних закладів – 29 % хлопців та 18 % дівчат систематично вживають алкогольні напої та курять цигарки.

Станом на 1 грудня 2010 року в Україні офіційно зареєстровано більше ніж 180 тис. уживачів наркотиків. При цьому 80 % – молодь віком до 28 років, із них понад 16 тис. – неповнолітні. Ці цифри стають загрозливішими, якщо сказати, що період «напіврозпаду» (тобто виліковування і зняття з обліку) когорт диспансерних груп хворих на нарко-токсикоманії коливається від 4,87 років (Тернопільська обл.) до 43,13 років (Волинська обл.). В останньому випадку йдеться, практично, про «довічний» диспансерний облік наркозалежних хворих.

Наведена статистика є реальним свідченням зростаючого відставання профілактичної роботи від темпів розвитку залежності від психоактивних речовин. Водночас, визначаючи проблему вживання ПАР як таку, що має епідемічний характер, фахівці, котрі займаються питаннями розробки профілактичних антинаркотичних програм, указують на необхідність використання комплексного підходу при вирішенні даного питання. Поряд із законодавчим забезпеченням, в умовах нестабільної соціально-економічної ситуації, одним із важливих завдань є підготовка професійних кадрів, які мають сприяти взаємодії та взаємозв'язку різних інституцій і механізмів соціальної сфери, допомагати дітям і молоді у критичних життєвих ситуаціях і в перспективі виступатимуть рушійною силою швидкого реагування суспільства на нову соціальну ситуацію та шляхи її вирішення. Такими фахівцями повинні стати соціальні педагоги-превентологи, які будуть підготовлені до здійснення профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі.

Зазначимо, що різноманітні аспекти профілактики вживання ПАР були об'єктом уваги психологів (С. О. Белічевої, Г. Дж. Ботвіна, Ц. П. Короленка, Н. Ю. Максимової, М. І. Рожкова, П. І. Сидорова та ін.), соціологів (О. М. Балакіревої, І. П. Руценка, О. О. Сердюка, О. О. Яременка та ін.), педагогів та соціальних педагогів (Н. В. Зимівець, Г. Д. Золотової, Б. П. Кейсмора, Л. П. Сущенко та ін.), наркологів (В. С. Бітенського, А. Бойса, О. Д. Гонєєва, А. Є. Лічко, Е. В. Мельник, В. Д. Менделевича, І. М. П'ятницької та ін.), кримінологів (Є. В. Фесенка, М. С. Хруппи та ін.).

Осмисленню підходів, пов'язаних із дослідженням питань підготовки майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери, сприяли роботи Р. Х. Вайноли, Ю. М. Галагузової, Л. М. Завацької, А. Й. Капської, О. Г. Карпенко, Л. І. Міщик, В. А. Поліщук, З. З. Фалинської та ін. Окремі питання підготовки майбутнього соціального педагога до формування здорового способу життя та профілактики вживання ПАР знайшли висвітлення у працях С. П. Архипової, В. А. Гетьман, В. П. Войтенко, Г. М. Майбороди, В. М. Оржеховської, М. М. Полісадової та ін.

У низці наукових праць розкриваються специфіка формування готовності майбутніх соціальних педагогів до професійної діяльності загалом (Д. М. Годлевська, І. В. Козіч, В. Ш. Масленнікова, О. В. Тюття та ін.) та різних її видів, зокрема профілактики агресії (І. А. Гайдамашко), роботи з громадськими організаціями (О. В. Лісовець), взаємодії з девіантними підлітками (М. О. Малькова) та ін. Водночас аналіз наукових джерел доводить, що питання готовності до превентивної діяльності, в тому числі до профілактики вживання ПАР, розкривалися переважно в руслі професійних функцій майбутнього психолога – Н. Ю. Самикіна, педагога – В. А. Гетьман, вчителя-предметника – Н. П. Пихтіна та ін. Цінним в означеному плані, безперечно, можна вважати дисертаційне дослідження О. В. Тютюнник. Однак вони не вирішують усіх аспектів порушеної проблеми, зокрема, побудови моделі фахівця – соціального педагога-превентолога та співвіднесення її зі змістом підготовки спеціалістів особливої категорії – фахівців у сфері профілактики.

Отже, вивчення літератури щодо порушеної проблеми та сучасного стану педагогічної практики показало, що комплексного дослідження соціально-педагогічних основ формування готовності майбутніх соціальних педагогів до превентивної діяльності у сфері вживання ПАР дотепер здійснено не було. Все вищевикладене визначило вибір теми дослідження: *«Підготовка майбутнього соціального педагога до профілактики вживання дітьми психоактивних речовин»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане згідно з планом науково-дослідних робіт кафедри соціальної педагогіки Волинського національного університету імені Лесі Українки та є складовою комплексної наукової теми «Соціально-педагогічні умови формування здорового способу життя підлітків», над якою працює кафедра (2005-2010 рр.).

Тема дисертації затверджена Вченою радою Волинського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 7 від 29.01.2009 р.) та узгоджена у бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 26.05.2009 р.).

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичних засад та цілеспрямованої системи підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання дітьми психоактивних речовин за певних соціально-педагогічних умов і згідно обґрунтованої описової моделі фахівця.

Окреслена мета зумовила такі **завдання дослідження**:

1. Розкрити теоретичні засади підготовки майбутнього соціального педагога до профілактики вживання дітьми ПАР.

2. Обґрунтувати модель фахівця – майбутнього соціального педагога-превентолога.

3. Визначити структуру та критерії готовності майбутнього соціального педагога до профілактики вживання дітьми ПАР.

4. Розкрити сучасний стан та виявити проблеми підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання дітьми ПАР.

5. Розробити та експериментально перевірити систему підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання дітьми ПАР, соціально-педагогічні умови та технології її реалізації.

Об'єктом дослідження є процес підготовки майбутніх соціальних педагогів до професійної діяльності.

Предметом дослідження є теоретичні засади та технології підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання дітьми ПАР.

Визначені об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження зумовили вибір *методів дослідження*: *теоретичні* – аналіз, класифікація, систематизація та узагальнення положень філософської, соціологічної та психолого-педагогічної літератури, програмово-методичної документації, результатів наукових досліджень для обґрунтування змісту базових понять проблеми дослідження; *емпіричні* – вивчення й узагальнення досвіду, спостереження, бесіда, інтерв'ювання, тестування, анкетування, які допомогли виявити стан розробки предмету дослідження та діагностувати рівень готовності студентів до профілактичної діяльності; *прогностичні* (методи моделювання і прогнозування) з метою побудови моделі фахівця – майбутнього соціального педагога-превентолога та системи його підготовки; *педагогічний експеримент* – констатувальний і формувальний – для апробації системи та соціально-педагогічних умов підготовки майбутніх соціальних педагогів у практику вищих навчальних закладів; *методи математичної статистики* для обробки експериментальних даних.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали концептуальні положення щодо формування готовності особистості до професійної діяльності (М. І. Дяченко, Л. А. Кандибович, А. Ф. Ліненко, Р. Д. Санжаєва, О. В. Хрущ-Ріпська та ін.), в тому числі пов'язаної з профілактикою ПАР (Н. Ю. Самикіна, В. А. Гетьман, Н. П. Пихтіна та ін.); принципи побудови моделі майбутнього фахівця (Ю. М. Галагузова, З. М. Гилязова, В. Ш. Масленнікова, В. А. Поліщук та ін.); теорії соціально-педагогічної діяльності (О.В.Безпалько, А.В.Мудрик, А.О.Рижанова та ін.); стратегії професійної підготовки у вищому навчальному закладі (А. Й. Капська, Л. І. Міщик, С. Я. Харченко та ін.), зокрема до превентивної діяльності (С. П. Архипова, М. М. Полісадова, О. В. Тютюнник та ін.); теорії формування адиктивної поведінки (В. С. Бітенський, Ц. П. Короленко, А. Є. Лічко, В. Д. Менделевич, І. М. П'ятницька та ін.), теоретичні та методологічні положення профілактики поведінки, пов'язаної з уживанням дітьми ПАР (Н. Ю. Максимова, В. М. Оржеховська, П. І. Сидоров, Н. О. Сирота та ін.); а також державні документи щодо профілактики наркоманії (наказ Мінсім'ямолодьспорту від 10.10.07 № 3611 «Про затвердження та впровадження галузевого стандарту надання соціальних послуг вживачам психоактивних речовин, в тому числі ін'єкційних наркотиків, і їх близькому оточенню», Програма реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2003-2010 роки, Закон України «Про заходи протидії

незаконному обігу наркотичних засобів, прекурсорів та зловживання ними» та ін.).

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягають у тому, що:

У роботі обґрунтовано сутність професії «соціальний педагог-превентолог» та відповідно розроблено модель такого фахівця; обґрунтовано структуру, критерії, показники і рівні готовності майбутнього соціального педагога до профілактики вживання дітьми ПАР; уточнено об'єкт педагогічного напрямку наркологічної превентології, а також виявлено чинники й умови розвитку вживання ПАР у дітей; визначено етапи (діагностичний, пропедевтичний, практичний) та стадії (адаптаційна, орієнтувальна, репродуктивна та реконструктивно-творча) формування готовності майбутніх соціальних педагогів до профілактичної антинаркотичної діяльності; розширено та подано авторське трактування понять: «профілактика вживання дітьми психоактивних речовин», «готовність майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання дітьми психоактивних речовин», «підготовка майбутнього соціального педагога до профілактики вживання дітьми психоактивних речовин»; подальшого розвитку набули зміст, напрями, форми, методи та стратегії уникнення і подолання ситуацій, пов'язаних зі вживанням дітьми ПАР у сім'ї та навчальному закладі.

У роботі представлена розроблена й експериментально апробована автором система підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання дітьми ПАР; відповідно до обґрунтованих соціально-педагогічних умов (створення в освітній установі особистісно-орієнтованого культурно-оздоровчого середовища; формування стійкої антинаркотичної установки та культури здорового способу життя у студентів – майбутніх соціальних педагогів; розвиток професійної обізнаності на компетентнісній основі; цілеспрямоване залучення студентів – майбутніх соціальних педагогів до активної антинаркотичної діяльності) визначено технології підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання дітьми ПАР.

Окремі здобутки дисертації можуть бути використані у системі підготовки та перепідготовки соціальних педагогів, що спеціалізуються у сфері профілактики вживання ПАР, у превентивній роботі практикуючих соціальних педагогів, класних керівників, батьків та у роботі з волонтерами студентських соціальних служб.

Результати дослідження *впроваджено* у навчально-виховний процес підготовки майбутніх соціальних педагогів Волинського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 3/3766^a від 30.09.2010 р.), Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка № 10/69 від 16.11.2010 р.), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 1139-33/03 від 18.11.2010 р.), Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (довідка № 24/1599 від 15.11.2010 р.) та комунального закладу «Луцький навчально-виховний комплекс № 9 Луцької міської ради» (довідка № 410/02-07 від 05.10.2010 р.).

На етапі констатувального експерименту дослідженням було охоплено 250 студентів – майбутніх соціальних педагогів 4-х курсів, а на етапі формувального експерименту – 228 студентів-першокурсників, з яких (після профвідбору) 80 було включено до ЕГ, а 107 – до КГ. До роботи також було залучено керівників практики (24 особи), викладачів фахових дисциплін (25 осіб) і кураторів (14 осіб).

Особистий внесок автора у праці, написаній у співавторстві, полягає у виявленні рівня готовності майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання ПАР.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження оприлюднені у доповідях на конференціях різного рівня: *Міжнародних* – «Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє» (Луцьк, 2009), «Сприяння здоров'ю дітей та молоді: теоретико-методичні аспекти» (Луцьк, 2009), «Актуальні проблеми підготовки фахівців у галузі соціально-педагогічної діяльності» (Ніжин, 2010), «Відповідальне ставлення до здоров'я: теорія та технологія» (Луцьк, 2010); *Всеукраїнських* – «Підготовка майбутніх соціальних педагогів до професійної діяльності у процесі педагогічної практики» (Глухів, 2010); *регіональних* – «Фестиваль науки ВНУ імені Лесі Українки» (Луцьк, 2010). Окремі положення дисертації було обговорено і схвалено на науково-методичних семінарах кафедри соціальної педагогіки ВНУ імені Лесі Українки (2008-2010 рр.).

Публікації. Основний зміст дисертаційного дослідження відображено у 10 публікаціях. Серед них: 6 статей (з них 5 статей – у фахових виданнях, затверджених ВАК України), 1 закордонна публікація (Польща), 3 тези доповідей.

Загальний обсяг особистого доробку становить 2,8 друкованого аркуша.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, списку умовних скорочень, двох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (267 найменувань, з них 20 – іноземною мовою) та 5 додатків, розміщених на 92 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 294 сторінки, з них 166 сторінок основного тексту. Робота вміщує 7 таблиць та 6 рисунків на 5 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, визначено його мету, завдання, об'єкт і предмет, окреслено методологічні засади та методи дослідження; розкрито його наукову новизну і практичне значення, відображено відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження, представлено структуру дисертації.

У першому розділі – «*Теоретичні основи підготовки майбутнього соціального педагога до профілактики вживання дітьми психоактивних речовин*» – проаналізовано теоретичні засади профілактики вживання дітьми ПАР; на основі аналізу професійно значущих завдань, функцій, особистісних

якостей побудовано модель фахівця – майбутнього соціального педагога-превентолога; окреслено сутність, структуру, критерії, показники та рівні готовності майбутнього соціального педагога до профілактики вживання дітьми ПАР.

Аналіз соціально-педагогічної практики і даних статистики засвідчив, що наркологічна ситуація в дитячому віковому середовищі, яка склалася сьогодні в Україні, не зазнала істотних змін у порівнянні з попередніми роками. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання профілактики вживання ПАР у середовищі неповнолітніх. При цьому, враховуючи ситуацію вживання ПАР у нашій країні, констатовано, що суспільство повинно акцентувати увагу не стільки на боротьбі з наркотизацією населення (медикаментозне лікування, засудження, ізоляція), скільки на проведенні широкомасштабної роботи з профілактики на всіх рівнях соціальних інститутів. А це можливо за умови обґрунтування основ комплексної профілактичної роботи з дітьми, що вживають психоактивні речовини, та цілеспрямованої підготовки відповідних фахівців-превентологів.

Наголошено, що розкриття специфіки профілактичної роботи вимагає з'ясування її об'єкта та змісту. У дослідженні як *об'єкт* антинаркотичної профілактичної роботи було розглянуто *дітей*, зокрема, осіб від 6 до 18 років, які, враховуючи їх вікові особливості, можуть бути залучені до вживання *психоактивних речовин*. Під останніми ми розуміли всі засоби (алкоголь, тютюн, наркотики тощо), які є предметом уживання, оскільки через свою хімічну природу здатні впливати на центральну нервову систему, викликаючи у споживача при застосуванні особливий ефект (специфічний для кожної речовини).

Враховуючи те, що значна кількість дітей експериментують як із алкоголем, так і з іншими ПАР, було окреслено *динаміку вживання ПАР*: 1) відсутність вживання психоактивних речовин; 2) вживання психоактивних речовин: контакт; експериментування; початкова стадія; зловживання; наркотична залежність. Особливу увагу звернено на проблему адиктивної поведінки школярів, пов'язану зі зловживанням психоактивних речовин. При цьому наголошено, що соціально-педагогічна робота, спрямована на попередження переходу адиктивної поведінки, пов'язаної з уживанням ПАР, у стадію зловживання, повинна носити профілактичне спрямування, а також враховувати вікову неоднорідність об'єкта профілактики.

При розгляді питань профілактики вживання ПАР та підтримки здорового способу життя провідною визначено *превентивну модель* та описано терміни «превентивний» і «профілактичний» як синонімічні. *Об'єктом педагогічного напрямку наркологічної превентології* окреслено чинники й умови розвитку вживання ПАР; зміст, напрями, форми, методи та стратегії уникнення і подолання ситуацій, пов'язаних з уживанням ПАР у сім'ї та школі; вікові особливості профілактики вживання ПАР; профілактичні програми різної спрямованості; превентивні ресурси всіх зацікавлених відомств і структур.

Констатовано, що у превентивній моделі здорового способу життя під *чинниками ризику* розуміють умови, що привертають до вживання ПАР.

Виявлено, що дослідники (С. В. Березін, Н. В. Вострокнутов, П. І. Сидоров, Н. К. Харитонов та ін.) включають до цієї категорії біологічні чинники, чинники патологічного ґрунту, макро- і мікросоціальні, індивідуально-психологічні чинники, що привертають до вживання ПАР. При цьому *групою ризику наркотизації* названо дітей, виокремлених на підставі специфічного набору соціальних, особистісних, психологічних і сомато-фізичних ознак, які характеризуються високою схильністю до вживання ПАР.

Чинники захисту (протективні чинники) розглянуто як життєві обставини, що достовірно знижують можливість дитини стати вживачем ПАР. До найбільш значущих віднесено чинники, пов'язані із соціальними спільнотами, до яких включена дитина – з сім'єю, навчальним закладом, середовищем ровесників. При цьому наголошено, що профілактика вживання ПАР у школі повинна спрямовуватися на зниження впливу чинників ризику та сприяння закріпленню чинників захисту.

У ході аналізу змісту та стратегій уникнення і подолання ситуацій, пов'язаних з уживання ПАР у сім'ї та навчальному закладі, сформульовано власне визначення поняття «профілактика вживання дітьми психоактивних речовин». Під ним ми розуміємо планований та особливим чином організований соціально-педагогічний процес, спрямований на мінімізацію та усунення чинників і умов соціального ризику вживання психоактивних речовин, який забезпечується шляхом відповідної підготовки фахівців-превентологів, інтегрованого поєднання соціальних заходів, створення оптимальної соціальної ситуації розвитку особистості дитини, розкриття її внутрішнього потенціалу у різних видах активності та формування антинаркотичної спрямованості на основі відповідної етично-правової позиції.

Враховання дуалістичного характеру *мети профілактики вживання ПАР*, дозволило її розглянути, як: 1) організацію самого процесу профілактики вживання ПАР; 2) підготовку фахівців шляхом формування у них знань і навичок у сфері протидії вживанню ПАР.

Аналізуючи *особливості профілактики вживання ПАР*, наголошено, що профілактична робота може бути успішною лише в тому випадку, коли її зміст: а) сприятиме розв'язанню кризи певного вікового періоду; б) співпадатиме з його діяльнісним змістом; в) спиратиметься на відповідні даному віковому періоду новоутворення. Враховуючи означене, було окреслено *зміст профілактичної роботи для кожного вікового періоду*. Наголошено, що у *молодшому шкільному віці* (6-7 – 9-10 років) дитина характеризується

нездатністю вчасно і конструктивно адаптуватися до нових умов і до нового середовища. У зв'язку із цим, особливого значення слід надавати забезпеченню дбайливого ставлення до особистості маленького школяра, постійній увазі до його життя в школі та вдома, дотриманню гігієнічних норм навчання, роботі щодо оздоровлення мікросоціального середовища як необхідних умов формування негативного ставлення до вживання ПАР.

Виявлено, що *школярі середньої ланки* (10-11 – 13-14 років) характеризуються прагненням скоріше відчувати себе старшими, наслідуванням значущих дорослих, а також бажанням довести приналежність до «своєї групи» через уживання ПАР. Враховуючи означене, при організації профілактичних занять з цією віковою категорією, слід: максимально використовувати інтерактивні форми навчання (тренінг); повідомлення інформаційних блоків поєднувати з наданням можливості проявити творчу активність (конкурси тощо); передбачити механізми включення учнів середньої ланки в діяльність щодо пропаганди ЗСЖ.

Наголошено, що при роботі зі *старшокласниками* (14-16 років) необхідно враховувати, що період ранньої юності – це час зміни в найближчому майбутньому освітнього статусу або початок трудової діяльності. У зв'язку із цим, зміст профілактичної роботи повинен забезпечити: усвідомлення того, як установки суспільства реалізуються в його політичній, соціальній, економічній організації, що визначає державну політику щодо залежності; формування поняття про форми вживання ПАР, заохочувані в мікро- або макросоціумі, способи їх розпізнавання і протистояння їм; включення в систематичну соціально значущу діяльність.

Підкреслено, що особливу категорію дітей становлять *особи пізнього юнацького віку* (17-18 років), зокрема студенти-першокурсники ВНЗ, профілактична робота з якими у вищій школі повинна спрямовуватися на: розвиток здатності студента до самовизначення, адаптації в умовах, що змінюються, підвищення стресостійкості; прищеплення імунітету щодо вживання ПАР; формування альтернативної студентської субкультури, що підтримує норми та цінності здоров'я.

Розглядаючи зміст *профілактики вживання ПАР*, визначено її основні *напрями*: консультування (первинна профілактика) та втручання (вторинна і третинна профілактика). Наголошено, що організація роботи щодо профілактики вживання ПАР повинна здійснюватися у формі послідовних, цілісних, довгострокових *програм профілактики*: творчої реалізації, трудової реалізації, соціальної реалізації. Зазначено, що всі програми повинні діяти паралельно, створюючи в стінах навчального закладу єдине профілактичне і здоров'язберігаюче середовище.

Виявлено, що ефективними щодо дітей групи ризику вживання ПАР можуть бути *форми групової роботи* (тренінгові групи, гештальт-групи, групи арт-терапії, групи транзактного аналізу), *активні методи навчання* (мозковий штурм, дискусія, драматизація, рольове моделювання та ін.), а також *систематична спільна робота школи і сім'ї* (батьківські семінари, створення з дієво налаштованих батьків груп батьківської підтримки, налагодження через

роботу таких груп постійних контактів з дорослими членами дисфункціональних сімей тощо).

Доведено, що вирішення актуальних проблем профілактики вживання ПАР в освітньому середовищі вимагає підготовки відповідних педагогічних кадрів, зокрема, майбутніх фахівців – соціальних педагогів. Виявлено, що модель підготовки такого фахівця поки що не розроблена. У роботі *модель фахівця* розглянуто як опис того, до чого повинен бути придатний фахівець, до виконання яких функцій він повинен бути готовий і якими якостями володіти. *Модель реально діючого фахівця* визначено як сукупність таких компонентів: професіограма, професійно-посадові вимоги та освітньо-кваліфікаційна характеристика.

При розгляді багатоманітних підходів до побудови моделі фахівця – майбутнього соціального педагога (Т. М. Глушанок, О. Д. Гонєєв, П. М. Гусак, Є. О. Климов, О. Ю. Максимова, А. К. Маркова, В. А. Поліщук та ін.) з'ясовано, що останнім часом обговорюється перехід від кваліфікаційної моделі до компетентнісної, тобто орієнтованої на сферу професійної діяльності, яка дозволяє оцінити готовність випускників до майбутньої педагогічної діяльності. Це зумовило орієнтацію на компетентнісний підхід у подальшій роботі. Було виокремлено ключові, базові та спеціальні компетентності, що характеризують готовність соціального педагога до профілактики вживання дітьми ПАР; визначено професійні задачі превентолога; окреслено дії, що виконує соціальний педагог-превентолог при вирішенні професійних задач; проаналізовано групи професійно важливих якостей соціальних педагогів-превентологів. Означені теоретичні узагальнення було враховано при розробці власної *моделі фахівця – майбутнього соціального педагога-превентолога*, яку було представлено у вигляді таких *складових*: 1. *Загальна характеристика знань і умінь фахівця*: а) професійна обізнаність у сфері профілактики вживання дітьми ПАР; б) сформованість базових компетентностей у сфері профілактики вживання дітьми ПАР (у проведенні моніторингу досягнень і проблем дитини групи ризику наркотизації; у проектуванні соціально-педагогічного процесу у сфері профілактики вживання дітьми ПАР; в організації соціально-педагогічного процесу у сфері профілактики вживання дітьми ПАР; у взаємодії з учасниками соціально-педагогічного процесу у сфері профілактики вживання дітьми ПАР, а також рефлексивна компетентність при комплексній оцінці ефективності заходів у сфері профілактики вживання дітьми ПАР і компетентність професійної самоосвіти у сфері профілактики вживання дітьми ПАР); 2. *Психічні властивості фахівця, необхідні в процесі діяльності* (розвинуте образне й абстрактне мислення, вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, критичність і незалежність суджень, здатність до аналізу і синтезу та ін.); 3. *Індивідуальні властивості фахівця, що необхідні в соціально-професійній поведінці, пов'язаній з профілактикою вживання дітьми ПАР*: а) мотиваційні тенденції у сфері превентивної діяльності; б) властивості характеру (ставлення до людей; морально-етичні та емоційно-вольові якості); в) педагогічні здібності (гностичні, проєктивні, конструктивні, організаторські, комунікативні); г) комунікативні та організаторські вміння; д) нервово-психічна

витривалість; 4. *Соціально-психологічні чинники діяльності*: а) характер діяльності фахівця (виконавчо-керівна); б) контакти із зовнішнім середовищем (проходить в умовах спільної діяльності з іншими членами групи); в) умови спільної діяльності (спілкування здійснюється безпосередньо).

Описана модель фахівця стала основою для авторського визначення поняття «*соціальний педагог-превентолог*» – це фахівець у сфері профілактики, який покликаний попереджувати вживання ПАР дітьми та молоддю (нейтралізація впливу чинників ризику наркотизації, підсилення протективних чинників, оптимізація мікро- і макросередовища дитини, актуалізація і розвиток її внутрішніх ресурсів), а також володіє комплексом сформованих як загально педагогічних, так і спеціальних професійних знань, умінь, компетентностей і професійно важливих якостей, які забезпечують успішність його діяльності.

Доведено, що підґрунтя для оволодіння фахівцем професійною компетентністю створює розвиток готовності до професійної діяльності. Враховуючи основні положення праць В. А. Гетьман, Н. П. Пихтіної, В. А. Поліщук, О. В. Тютюнник та інших дослідників, подано авторське трактування поняття *готовності майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання дітьми психоактивних речовин*. Його ми розуміємо як особистісно-професійне новоутворення майбутнього соціального педагога-превентолога, що становить складну цілісну систему, яка відображає позитивне ставлення і спрямованість фахівця на превентивну діяльність, володіння професійно значущими якостями для здійснення конструктивного впливу на особистість дитини з метою попередження вживання ПАР, збалансованість знань, умінь і навичок здійснення завдань профілактики вживання дітьми ПАР, а також дозволяє йому ефективно здійснювати професійну діяльність у сфері профілактики вживання ПАР у дитячому середовищі. На його основі визначено *компоненти* (мотиваційно-регулятивний, особистісний, когнітивний та діяльнісний), *критерії* (мотиваційні тенденції у сфері превентивної діяльності; психічні та індивідуальні властивості фахівця, що необхідні в соціально-професійній поведінці, пов'язаній з профілактикою вживання дітьми ПАР; професійна обізнаність у сфері профілактики вживання дітьми ПАР; сформованість базових компетентностей у сфері профілактики вживання дітьми ПАР), *показники* (визначені нами у моделі фахівця) та *рівні* (оптимальний або високий, репродуктивний або середній, допустимо-мінімальний або низький та недопустимий, або критичний) *готовності* майбутнього соціального педагога до профілактики вживання дітьми ПАР.

Дані теоретичні обґрунтування покладено нами в основу діагностичної та підготовчої роботи на етапах констатувального та формувального експериментів.

У другому розділі – «*Реалізація процесу підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання дітьми психоактивних речовин*» – обґрунтовано робочий понятійно-категоріальний апарат щодо підготовки фахівця до професійної діяльності; проаналізовано існуючий досвід підготовки майбутніх фахівців до превентивної діяльності в системі вищої

освіти України та за кордоном; виявлено рівень готовності майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання дітьми ПАР, який забезпечує сучасна система теоретико-практичної підготовки у вищій школі; обґрунтовано й подано результати експериментального впровадження системи підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання дітьми ПАР та відповідних їй соціально-педагогічних умов.

Встановлено, що одним із важливих чинників ефективної діяльності соціального педагога щодо здійснення антинаркотичної профілактики з дітьми є підготовка до цієї роботи ще під час навчання у вищій школі. В роботі поняття «професійна підготовка» розглянуто як найбільш широке, що характеризує не лише етап набуття професійно необхідних знань, умінь, навичок і компетентностей під час навчання у вищому закладі освіти, але й попередній вибір майбутньої професії, а також постійне професійне навчання та самовдосконалення уже після закінчення навчального закладу. Враховуючи вище означене, *підготовку майбутнього соціального педагога до профілактики вживання дітьми ПАР* ми визначили як цілеспрямований, спеціально організовуваний процес розвитку у студентів – майбутніх фахівців інтересу та бажання займатися превентивною діяльністю, формування професійної обізнаності, відповідних умінь, навичок і базових компетентностей у сфері соціально-педагогічної профілактики вживання дітьми ПАР, сприяння самовдосконаленню майбутнього фахівця, шляхом розвитку його психічних та індивідуальних властивостей, необхідних у соціально-професійній поведінці, покликаний забезпечити в подальшому успішність професійної профілактичної антинаркотичної діяльності.

Аналіз існуючого досвіду щодо підготовки майбутніх фахівців до превентивної діяльності в системі вищої освіти за кордоном (Канада, Німеччина, Польща, Росія, Швеція та ін.) дозволив констатувати, що у жодній країні немає освіти для фахівців у сфері профілактики вживання ПАР, а проекти, що вийшли в результаті спроби підготувати державний освітній стандарт і провідні напрями навчання у деяких європейських країнах, носять лише рекомендаційний характер.

Вивчення досвіду підготовки соціальних педагогів в Україні шляхом аналізу змісту навчання студентів у 28 вищих навчальних закладах показало, що навчальні програми для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» не

передбачають спеціалізації, пов'язаної з профілактичною діяльністю. З іншого боку, діяльність, що організовується в різних вишах у рамках навчальної програми (спецкурси, окремі навчальні модулі базових навчальних дисциплін, завдання педагогічної практики та ін.), не забезпечує достатньо високого рівня готовності студентів до організації антинаркотичної профілактики. Такі висновки було зроблено на основі узагальнення результатів опитування студентів 4-х курсів спеціальності «Соціальна педагогіка» (опитувальники «Мотивація до профілактичної діяльності» та «Професійна обізнаність у сфері профілактики вживання дітьми ПАР»), Експрес-шкала професійно важливих особистісних якостей, вербальний тест «Діагностика стилю соціально-педагогічного спілкування» та ін.) та оцінок експертної комісії, яка працювала за авторською «Методикою вимірювання готовності студентів до соціально-педагогічної профілактичної діяльності». Експериментальною базою стали Волинський національного університету імені Лесі Українки, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. При цьому виявлено, що 53,3% майбутніх соціальних педагогів притаманний репродуктивний рівень готовності до превентивної діяльності, 33,6% – оволоділи практичними навичками у сфері профілактики на низькому рівні, 38% – оперують теоретичними знаннями переважно описового характеру, у 22,8% – відсутня достатня мотивація до надання необхідної допомоги дітям, що належать до групи ризику наркотизації.

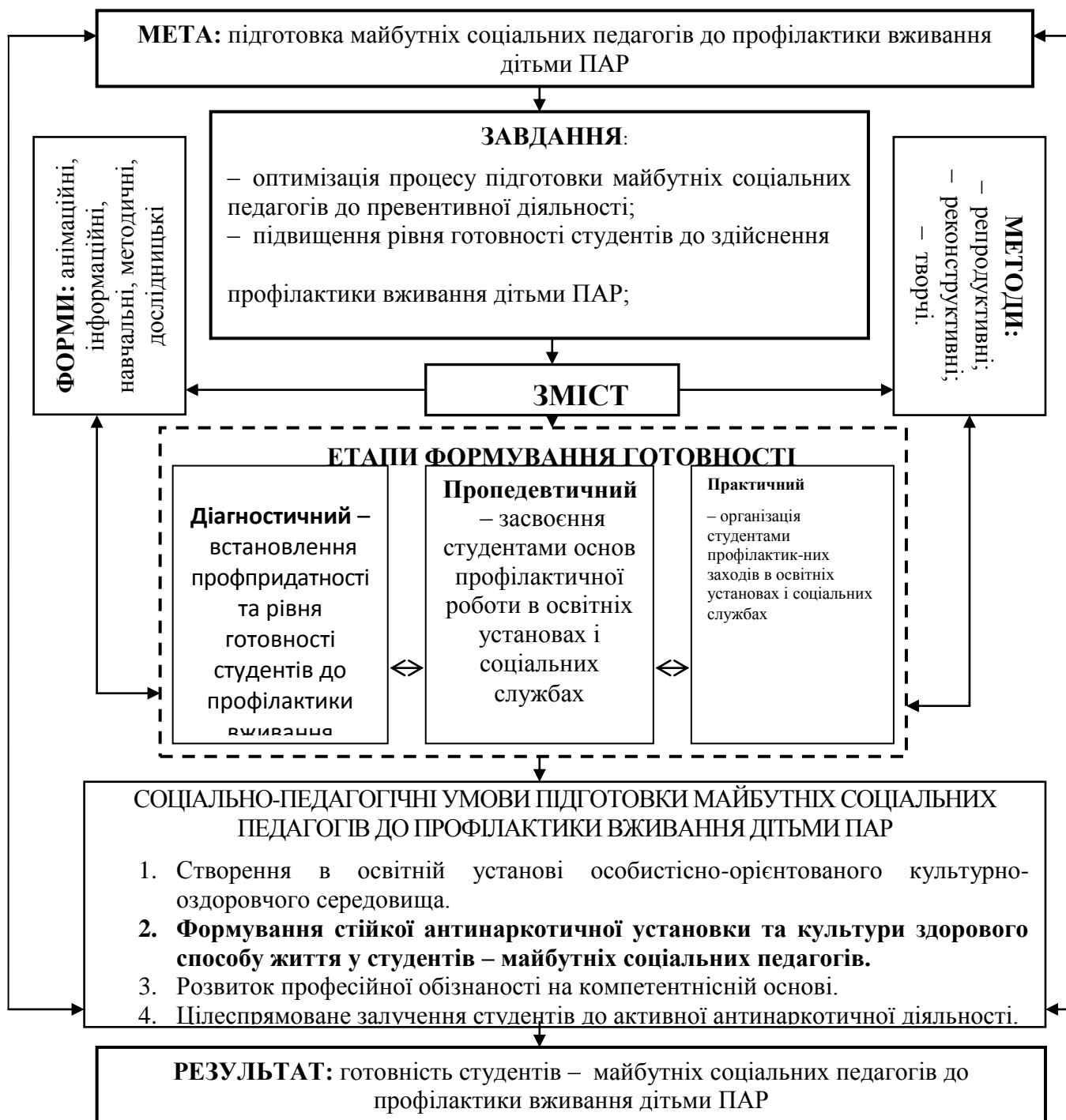
Виявлена ситуація дозволила зробити припущення про необхідність використання потенціалу соціально-педагогічних засобів, соціального середовища, позанавчальної діяльності для підвищення якості підготовки майбутніх соціальних педагогів до виконання превентивних функцій. З цією метою було обґрунтовано *систему підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання дітьми ПАР* (рис. 1). Її результативність і вплив на успішність підготовки студентів до профілактики вживання дітьми ПАР було перевірено при організації соціально-педагогічної роботи з експериментальною групою.

Метою реалізації обґрунтованої системи була підготовка майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання дітьми ПАР. Мета була уточнена низкою специфічних завдань, які передбачили обґрунтування *етапів та змісту підготовки*.

На *діагностичному етапі* було опитано 228 студентів-першокурсників спеціальності «Соціальна педагогіка» («Опитувальник професійних переваг» Дж. Холланда) та виявлено, що 187 студентів (82,1 %) можна оцінювати як профпридатних до діяльності у сфері «людина-людина»; хоча із них 47,5 % (108 студентів) належать до соціального типу, а 17,9 % – не виявили схильності до діяльності, пов'язаної із соціально-педагогічною сферою. Враховуючи це, 80 студентів було включено до ЕГ, а 107 – до КГ.

Пропедевтичний етап передбачав засвоєння студентами основ профілактичної роботи в освітніх установах і соціальних службах. Усі заходи, що здійснювалися на цьому етапі, умовно було розбито на *блоки* – підготовчий, інформаційний, інтерактивний. Зміст кожного із них орієнтувався на формування відповідних компонентів готовності до

профілактичної діяльності, зокрема мотиваційно-регулятивного, особистісного, когнітивного та діяльнісного.

Рис. 1. Система підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання дітьми ПАР

На пропедевтичному етапі було також окреслено *стадії формування готовності майбутніх соціальних педагогів до профілактичної антинаркотичної діяльності*: адаптаційна, орієнтувальна, репродуктивна та реконструктивно-творча. При цьому

наголошено, що реконструктивно-творча стадія є перехідною і свідчить про готовність студента самостійно організувати профілактичну антинаркотичну роботу. Студенти, що досягли цієї стадії, починають активно залучатися до організації профілактичної роботи в освітніх установах і соціальних службах у позанавчальний час, тобто заходів, передбачених *практичним етапом* експериментальної роботи (семінари-практикуми з елементами тренінгів для батьків і педагогів, виїзні соціальні марафони щодо пропаганди ЗСЖ, ігротеки антинаркотичного спрямування, просвітницька робота, інтерактивні театри та ін.).

Спираючись на основоположні ідеї формування готовності студента до професійної соціально-педагогічної діяльності (Ю. Ю. Бойко, О. Д. Гонєєв, О. В. Горпинич, Л. М. Завацька та ін.) нами було визначено *педагогічні принципи підготовки студентів до профілактики вживання ПАР*: неперервності, діяльності, активності, проблемного підходу до організації антинаркотичного навчання, особистісної спрямованості, цілісності, комплексності, системності.

Означені вище моменти підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання дітьми ПАР пов'язувалися зі *змістом підготовки*. Основні його складові (система знань і вмінь, досвід творчої діяльності, досвід здійснення способів діяльності, досвід емоційно-ціннісного ставлення) було співвіднесено зі структурними компонентами готовності студента – майбутнього соціального педагога до превентивної діяльності. Вибір форм і методів підготовки визначався у відповідності з визначеними *соціально-педагогічними умовами підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання дітьми ПАР*: 1) створення в освітній установі особистісно-орієнтованого культурно-оздоровчого середовища; 2) формування стійкої антинаркотичної установки та культури здорового способу життя у студентів – майбутніх соціальних педагогів; 3) розвиток професійної обізнаності на компетентнісній основі; 4) цілеспрямоване залучення студентів – майбутніх соціальних педагогів до активної антинаркотичної діяльності.

Технологія реалізації першої умови – *створення в освітній установі особистісно-орієнтованого культурно-оздоровчого середовища* – передбачала: *оздоровлення студентського мікросередовища* в процесі консультування викладачів щодо відбору педагогічно ефективних методів і прийомів для розкриття переваг здорового способу життя; використання системи засобів навчання таких курсів – «Екологія», «Основ медичних знань» та інших, що забезпечили усвідомлене сприйняття студентами їх практичної значущості; оптимального використання позанавчальних форм роботи з фізичного виховання (Дні здоров'я, естафети здоров'я, змагання «Козацькі забави» та ін.); *створення в освітній установі пріоритету культури здорового способу життя* за допомогою актуалізації спортивних заходів серед студентів, їх батьків і викладачів (конкурси «Спортивна сім'я», забіги «В здоровому тілі – здоровий дух» тощо); пропаганду та підтримку сімей студентів і співробітників, які ведуть здоровий спосіб життя; розробку брошур щодо формування здорового способу життя («Тютюнові міфи», «Обережно! Наркоманія» та ін.); реалізацію циклу профілактичних бесід щодо проблем здоров'язбереження («Чи в добрій

ви формі?» та ін.); упровадження системи самодіагностики здоров'я студентів, а також системи їх самооздоровлення («Гімнастика для очей» та ін.); екологізацію простору та архітектури навчального закладу – залучення студентів і викладачів до вирощування кімнатних рослин, до оформлення аудиторій, коридорів навчального закладу відповідно до психогігієнічних вимог тощо.

Технологія реалізації другої соціально-педагогічної умови – *формування стійкої антинаркотичної установки та культури здорового способу життя у студентів – майбутніх соціальних педагогів* – передбачала: *соціально-педагогічний супровід* першокурсників старшокурсниками у період адаптації в університеті з актуалізацією інформаційного забезпечення щодо антинаркотичної пропаганди; *«самофутурування»*, тобто побудову моделей бажаного особистісного та професійного майбутнього (створення колажів, написання творів-роздумів на теми «Я розважаюся», «Я та мої друзі» та ін.; побудову антимodelей майбутнього «Мій відпочинок у наркотиках» та ін.; накреслення стратегій подолання шкідливих звичок; презентація та обговорення футуро-проектів); *проведення акцій за здоровий спосіб життя* (підготовка й аналіз плакатів наркотичної реклами та антиреклами, радіо-виступи та медіа-презентації «Вибір», «Димок» та ін.; візити до професійних установ, які займаються профілактикою та боротьбою з наркоманією; зустрічі з фахівцями-наркологами, психотерапевтами); *упровадження елементів профілактики вживання ПАР шляхом викладання загальнопрофесійних і спеціальних дисциплін* («Правознавство», «Безпека життєдіяльності», «Валеологія», «Психологія» та ін.); *організацію тематичних днів у молодіжних кафе* на базі ресурсних центрів.

Технологія реалізації третьої прогнозованої соціально-педагогічної умови – *розвиток професійної обізнаності студентів – майбутніх соціальних педагогів на компетентнісній основі* – передбачала: *використання інтерактивних форм, методів і прийомів у процесі навчальної діяльності* (конкурси інформаційних і науково-пізнавальних газет щодо виховання культури ЗСЖ та профілактики вживання ПАР; студентські конференції та круглі столи – «Наркотики в житті моїх друзів» та ін.; конкурси практичних робіт з їх обговоренням – «Наркотики – від племені до інформаційного суспільства» та ін.; евристичні бесіди – «Стрес, наркотик, дистрес» та ін.; групові дискусії – «Що таке здоровий спосіб життя? Жити весело чи правильно?» та ін.; мозкові штурми – «Чинники ризику наркотизації» та ін.; лекції-бесіди – «Наркотики і почуття», лекції-дискусії, лекції з розбором конкретної ситуації – «Навчання і захоплення», лекції-консультації – «Стрес: причини, ознаки і способи подолання»; групові наради – «Формування навичок ЗСЖ у нашій групі» та ін.; моделювання життєвих ситуацій); *організацію діяльності «Соціально-педагогічної майстерні»* (теми «Чинники ризику наркотизації», «Стратегія і тактика антинаркотичної профілактики» та ін.); *проведення тренінгів професійної готовності* (формування мотивації студентів; розвиток теоретичної готовності студентів до здійснення профілактичної діяльності; опанування інтерактивних методів навчання);

організацію діяльності балінтовських груп (аналіз навичок міжособистісних відносин і навчання розуміти їх межі; поліпшення сприйняття та розуміння в ході комунікації клієнта, що вживає ПАР; усвідомлення студентами труднощів у спілкуванні з клієнтами різного віку та шляхів їх усунення).

Технологія реалізації четвертої соціально-педагогічної умови – цілеспрямоване залучення студентів – майбутніх соціальних педагогів до активної антинаркотичної діяльності – передбачала: проведення студентами моніторингових досліджень за різними напрямками (виявлення шкідливих звичок і причин початку куріння в однокурсників, одногрупників, студентів факультету / інституту, учнів шкіл чи клієнтів соціальних служб; кількісний та якісний аналіз реклами тютюнової та алкогольної продукції на вулицях міста, на телебаченні, у пресі; оцінку стану екологічного середовища в освітній установі, мікрорайоні, місті, чинників ризику наркотизації, розробка відповідних рекомендацій щодо профілактики); створення та діяльність волонтерських антинаркотичних груп, які залучалися до проведення та організації семінарів-практикумів з елементами тренінгів «Будь упевнений!» для студентів та учнів шкіл; організацію конкурсів соціальної реклами серед студентських ЗМІ «Ми за НЕ-залежність» та ін., проведення виїзних соціальних марафонів «Ми за здорове майбутнє» та ін.); організацію роботи соціально-педагогічного театру; розробку і впровадження студентами на практиці власних профілактичних програм («Профілактика тютюнопаління», «Підліток у світі шкідливих звичок» та ін.).

Результативність обґрунтованих соціально-педагогічних умов та системи підготовки майбутнього соціального педагога до профілактики вживання дітьми ПАР підтвердило виявлення статистично значущих показників (за критерієм Фішера) високого рівня сформованості готовності студентів – майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання дітьми ПАР в ЕГ при аналізі узагальнених результатів за всіма компонентами (рис. 2). Зокрема, в ЕГ переважаючим виявився високий рівень – 58,5 % та не було виявлено студентів із критичним рівнем готовності, тоді коли в КГ переважаючими були показники за середнім рівнем – 51,3 % при наявності студентів із критичним рівнем – 6 %.

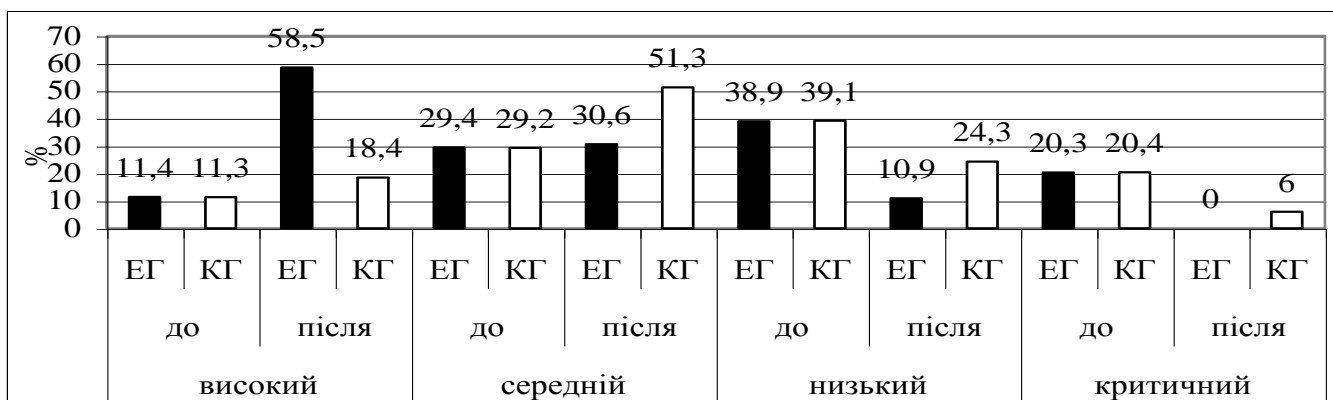

Рис. 2. Динаміка рівнів сформованості готовності студентів до профілактики вживання дітьми ПАР (узагальнений показник)

Було також виявлено об'єктивні показники, що зумовили труднощі при формуванні готовності майбутніх студентів до превентивної діяльності: недостатнє врахування показників початкової соціальної активності студентів; вивчення лише загальної мотивації студентів без її диференціації; відсутність об'єктивних даних щодо вживання ПАР самими студентами; демонстрація ризикованої поведінки, зокрема куріння, самими викладачами; проведення багатьох експериментальних заходів паралельно, а не у поєднанні з навчальним процесом. Водночас, окремі питання вже були предметом дослідження інших авторів, а тому потребують у своєму вирішенні лише комплексного підходу.

Загалом отримані результати експериментальної роботи довели, що впроваджені система підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання дітьми ПАР, соціально-педагогічні умови та технології їх реалізації на основі обґрунтування моделі фахівця – соціального педагога-превентолога дозволили підвищити рівень готовності майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання дітьми ПАР.

ВИСНОВКИ

У дисертації подано теоретичне узагальнення та нове вирішення проблеми підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання дітьми психоактивних речовин, що виявляється у побудові моделі майбутнього фахівця –соціального педагога-превентолога, а також теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці системи підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання дітьми ПАР та відповідних їй соціально-педагогічних умов.

У процесі теоретико-емпіричного дослідження отримано результати, які засвідчують вирішення поставлених завдань і дають підстави зробити такі *висновки*:

1. Аналіз соціально-педагогічної практики і даних статистики засвідчив, що наркологічна ситуація в дитячому віковому середовищі, яка склалася сьогодні в Україні, не зазнала істотних змін у порівнянні з попередніми роками. Особливу актуальність мають питання профілактики вживання психоактивних речовин у середовищі неповнолітніх, вирішення яких можливе при обґрунтуванні основ комплексної профілактичної роботи з дітьми та забезпеченні цілеспрямованої підготовки відповідних фахівців – превентологів.

2. Аналіз теоретичних засад профілактики вживання дітьми ПАР дозволив констатувати, що соціально-педагогічна робота, спрямована на попередження переходу адиктивної поведінки, пов'язаної з уживанням ПАР, у стадію зловживання, повинна носити профілактичне спрямування, а також враховувати вікову неоднорідність об'єкта профілактики. Такі вимоги дозволяє забезпечити дотримання превентивної моделі профілактики. У роботі представлено авторське тлумачення *профілактики вживання дітьми*

психоактивних речовин як планованого і особливим чином організованого соціально-педагогічного процесу, спрямованого на мінімізацію та усуненням чинників і умов соціального ризику вживання психоактивних речовин, який забезпечується шляхом відповідної підготовки фахівців-превентологів, інтегрованого поєднання соціальних заходів, створення оптимальної соціальної ситуації розвитку особистості дитини, розкриття її внутрішнього потенціалу у різних видах активності та формування антинаркотичної спрямованості на основі відповідної етично-правової позиції. Наголошено на дуалістичному характері *мети* профілактики вживання ПАР, як організації самого процесу профілактики вживання ПАР та підготовки відповідних фахівців. В роботі подальшого розвитку набули *зміст профілактики* (профілактики вживання ПАР буде успішною, якщо сприятиме розв'язанню кризи певного вікового періоду; співпадатиме з його діяльним змістом; спиратиметься на відповідні даному віковому періоду новоутворення); її основні *напрями* (консультування – первинна профілактика та втручання – вторинна і третинна профілактика); *програми* (творчої, трудової або соціальної реалізації), *форми* (тренінгові групи, гештальт-групи, групи арт-терапії, групи транзактного аналізу) та *методи* (мозковий штурм, розгляд конкретних випадків, дискусія, драматизація, рольове моделювання, традиційна лекція) профілактичної роботи.

3. Встановлено, що вирішення актуальних проблем профілактики вживання ПАР в освітньому середовищі вимагає підготовки відповідних педагогічних кадрів, зокрема, майбутніх фахівців – соціальних педагогів. Спираючись на вимоги до фахівця-превентолога та орієнтуючись на компетентнісний підхід, вперше було побудовано *модель фахівця – майбутнього соціального педагога-превентолога* у вигляді таких *складових*: а) загальна характеристика знань і умінь фахівця (професійна обізнаність та сформованість базових компетентностей у сфері профілактики вживання дітьми ПАР); б) психічні властивості фахівця, необхідні в процесі діяльності; в) індивідуальні властивості фахівця, що необхідні в соціально-професійній поведінці, пов'язаній з профілактикою вживання дітьми ПАР (мотиваційні тенденції у сфері превентивної діяльності, властивості характеру, педагогічні здібності, комунікативні та організаторські вміння, нервово-психічна витривалість); г) соціально-психологічні чинники діяльності. Описана модель фахівця дозволила сформулювати авторське визначення категорії «*соціальний педагог-превентолог*» як фахівця у сфері профілактики, який покликаний попереджувати вживання ПАР дітьми і молоддю (нейтралізація впливу чинників ризику наркотизації, підсилення протективних чинників, оптимізація мікро- і макросередовища дитини, актуалізація і розвиток її внутрішніх ресурсів), а також володіє комплексом сформованих як загально педагогічних, так і спеціальних професійних знань, умінь, компетентностей і професійно важливих якостей, які забезпечують успішність його діяльності.

4. Теоретичний аналіз поняття «готовність», «професійна готовність», «готовність до професійної діяльності» та їх ознак дозволили дати авторське трактування поняття *готовності майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання дітьми ПАР*, яке ми розуміємо як особистісно-

професійне новоутворення майбутнього соціального педагога-превентолога, що становить складну цілісну систему, яка відображає позитивне ставлення і спрямованість фахівця на превентивну діяльність, володіння професійно значущими якостями для здійснення конструктивного впливу на особистість дитини з метою попередження вживання ПАР, збалансованість знань, умінь і навичок здійснення завдань профілактики вживання дітьми ПАР, а також дозволяє йому ефективно здійснювати професійну діяльність у сфері профілактики вживання ПАР у дитячому середовищі. Враховуючи означене, окреслено *компоненти* (мотиваційно-регулятивний, особистісний, когнітивний та діяльнісний), *критерії* (мотиваційні тенденції у сфері превентивної діяльності; психічні та індивідуальні властивості фахівця, що необхідні в соціально-професійній поведінці, пов'язаній з профілактикою вживання дітьми ПАР; професійна обізнаність у сфері профілактики вживання дітьми ПАР; сформованість базових компетентностей у сфері профілактики вживання дітьми ПАР), *показники та рівні* (оптимальний, або високий, репродуктивний, або середній, допустимо-мінімальний, або низький та недопустимий, або критичний) *готовності* майбутнього соціального педагога до профілактики вживання ПАР дітьми. А також описано *стадії формування готовності* майбутніх соціальних педагогів до профілактичної антинаркотичної діяльності: адаптаційна, орієнтувальна, репродуктивна та реконструктивно-творча.

5. Вивчення сучасного стану та проблеми підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактичної антинаркотичної діяльності показало, що готовність до професійної діяльності розглядається не лише як результат, але і як мета професійної підготовки, початкова й основна умова ефективної реалізації професійних можливостей кожної особистості. При цьому дано авторське трактування поняття *«підготовка майбутнього соціального педагога до профілактики вживання дітьми психоактивних речовин»* як цілеспрямованого, спеціально організованого процесу розвитку у студентів – майбутніх фахівців інтересу та бажання займатися превентивною діяльністю, формування професійної обізнаності, відповідних умінь, навичок і базових компетентностей у сфері соціально-педагогічної профілактики вживання дітьми ПАР, сприяння самовдосконаленню майбутнього фахівця, шляхом розвитку його психічних та індивідуальних властивостей, необхідних у соціально-професійній поведінці, покликаний забезпечити в подальшому успішність професійної профілактичної антинаркотичної діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що проаналізовано та узагальнено існуючий досвід щодо підготовки майбутніх фахівців до превентивної діяльності в системі вищої освіти України і за кордоном. Констатовано, що у більшості країн (Канада, Німеччина, Польща, Росія, Швеція та ін.) немає освіти для фахівців у сфері профілактики вживання ПАР, а проекти, що вийшли в результаті спроби підготувати державний освітній стандарт і провідні напрями навчання у деяких європейських країнах, носять лише рекомендаційний характер. Вивчення досвіду підготовки соціальних педагогів в Україні на основі аналізу змісту навчання студентів у 28 вищих навчальних закладах показало, що, з одного боку, навчальні програми для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» не передбачають спеціалізації, пов'язаної з профілактичною діяльністю; з іншого боку, діяльність, що організовується в різних вишах у рамках навчальної програми, не забезпечує достатньо високого рівня готовності студентів до організації профілактики вживання дітьми ПАР (53,3 % майбутніх соціальних педагогів виявили репродуктивний рівень готовності до превентивної діяльності).

6. Виявлена ситуація щодо підготовки майбутніх соціальних педагогів до антинаркотичної діяльності зумовила необхідність обґрунтування *системи підготовки майбутнього соціального педагога до профілактики вживання дітьми ПАР*, яка розглядалася як складова цілісної педагогічної системи навчально-виховної роботи у вищому навчальному закладі та передбачала збалансоване і взаємозалежне поєднання мети, завдань, етапів (діагностичний, пропедевтичний, практичний) та змісту підготовки. Основні складові змісту підготовки (система знань і вмінь, досвід творчої діяльності, досвід здійснення способів діяльності, досвід емоційно-ціннісного ставлення) було співвіднесено зі структурними компонентами готовності студента до превентивної діяльності. Ефективність дії впровадженої системи забезпечили обґрунтовані автором *соціально-педагогічні умови підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання дітьми ПАР*: створення в освітній установі особистісно-орієнтованого культурно-оздоровчого середовища; формування стійкої антинаркотичної установки та культури здорового способу життя у студентів – майбутніх соціальних педагогів; розвиток професійної обізнаності на компетентнісній основі; цілеспрямоване залучення студентів – майбутніх соціальних педагогів до активної антинаркотичної діяльності. Результативність обґрунтованої системи та відповідних їй соціально-педагогічних умов підтвердило виявлення статистично значущих показників високого рівня сформованості готовності студентів – майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання дітьми ПАР в ЕГ (58,5 %) та відсутність показників критичного рівня готовності.

Отримані результати не вичерпують всіх питань, пов'язаних з процесом підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання ПАР. Серед *перспективних напрямів дослідження* можна назвати: обґрунтування форм і методів щодо організації соціально-педагогічної профілактичної роботи з різними віковими групами дітей; обґрунтування змісту підготовки майбутнього соціального педагога у сфері здоров'язберігаючої діяльності;

обґрунтування напрямів і змісту роботи з викладачами вищів щодо підготовки їх до роботи зі студентами у сфері антинаркотичної та здоров'язберігаючої діяльності; визначення форм і методів роботи з педагогічним колективом щодо формування у його членів стійких установок на здоровий спосіб життя; проведення самостійних порівняльних досліджень щодо питань профілактики вживання ПАР за кордоном та підготовки фахівців до цієї діяльності.

Основні положення дисертації відображено у таких публікаціях автора:

1. Сидорук І. І. До проблеми профілактики вживання психоактивних речовин / І. І. Сидорук // Педагогічний пошук : наук.-метод. вісник. – Луцьк, 2009. – № 2 (62). – С. 66–68.

2. Сидорук І. І. Побудова моделі фахівця – майбутнього соціального педагога-превентолога / І. І. Сидорук // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : зб. наук. праць. – Вип. 9. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 109–118. – (Серія 11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління).

3. Сидорук І. І. Зміст особистісної готовності майбутнього соціального педагога до профілактичної діяльності / І. І. Сидорук // Соціалізація особистості : зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. А. Й. Капської]. Т. XXXIV. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 109–117.

4. Сидорук І. І. Профілактична робота соціального педагога з підлітками, схильними до адиктивної поведінки / І. І. Сидорук // Наукові записки. Ніжинський державний університет імені М. Гоголя / [за заг. ред. проф. Є. І. Коваленко] – Ніжин : НДУ імені М. Гоголя. – 2009. – № 6. – Ч. 1. – С. 129–132. – (Серія «Психолого-педагогічні науки»).

5. Сидорук І. І. Аналіз стану готовності майбутніх соціальних педагогів до здійснення профілактики вживання психоактивних речовин / Н. І. Корпач, І. І. Сидорук // Науковий вісник ВНУ імені Лесі Українки. Серія «Педагогічні науки». – 2010. – № 13. – С. 153–158.

6. Сидорук І. І. Чинники ризику та захисту розвитку вживання психоактивних речовин дітьми / І. І. Сидорук // Педагогіка : зб. наук. праць / [заг. ред. П. М. Гусака та Н. І. Корпач]. – Луцьк : П. П. Іванюк, 2010. – С. 140–144.

7. Сидорук І. І. Зміст превентивної роботи з профілактики зловживання психоактивних речовин дітьми / І. І. Сидорук // Wspolczesne strategie i wyzwania edukacyjne. Panstwowa Wyzsza Szkola Zawodowa w Chelmie Chelmskie Towarzystwo Naukowe. – 2010. – С. 303–307.

8. Сидорук І. І. Реальний стан наркоманії та алкоманії на Волині / І. І. Сидорук // Волинь очима молодих науковців : минуле, сучасне, майбутнє : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. аспірантів і студентів : у 3-х т. – Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки. – 2009. – Т. 1. – С. 310–312.

9. Сидорук І. І. Співпраця школи та сім'ї у формуванні здорового способу життя неповнолітніх / І. І. Сидорук // Сприяння здоров'ю дітей та молоді : теоретико-методичні аспекти : матеріали IV Міжнар. соц.-пед. конф. – Луцьк, 2009. – С. 575–580.

10. Сидорук І. І. Сутність соціально-педагогічної профілактики адиктивної поведінки підлітків / І. І. Сидорук // Актуальні проблеми підготовки фахівців у галузі соціально-педагогічної діяльності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – С. 180–181.

АНОТАЦІЇ

Сидорук І. І. Підготовка майбутнього соціального педагога до профілактики вживання дітьми психоактивних речовин. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2011.

У дисертаційному дослідженні проаналізовано особливості профілактики вживання дітьми ПАР як основи підготовки соціального педагога до превентивної діяльності; на основі аналізу професійно значущих завдань, функцій, якостей побудовано модель фахівця – майбутнього соціального педагога-превентолога; окреслено сутність, структуру, критерії, показники та рівні готовності майбутнього соціального педагога до профілактики вживання дітьми ПАР; обґрунтовано робочий понятійно-категоріальний апарат щодо підготовки фахівця до професійної діяльності; проаналізовано існуючий досвід підготовки майбутніх фахівців до превентивної діяльності в системі вищої освіти України та за кордоном; обґрунтовано систему підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання дітьми ПАР та відповідні їй соціально-педагогічні умови.

Ключові слова: підготовка, готовність до профілактичної діяльності, соціальний педагог-превентолог, профілактика вживання психоактивних речовин.

Сидорук И. И. Подготовка будущего социального педагога к профилактике употребления детьми психоактивных веществ. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – К., 2011.

В диссертационном исследовании проанализированы особенности профилактики употребления детьми ПАВ (профилактика употребления ПАВ будет успешной, если ее содержание будет способствовать разрешению кризиса данного возрастного периода; будет совпадать с его деятельносным содержанием; будет опираться на соответствующие данному возрастному периоду новообразования). Очерчено содержание профилактической работы для каждого возрастного периода и ее основные направления (консультирование – первичная профилактика и вмешательство – вторичная и третичная профилактика). Доказано, что профилактика употребления ПАВ должна предусматривать гармоничное сочетание программ (творческой, трудовой или социальной реализации), форм (тренинг-группы, гештальт-

группы, группы арт-терапии, группы транзактного анализа) и методов (мозговой штурм, рассмотрение конкретных случаев, дискуссия, драматизация, ролевое моделирование, традиционная лекция) профилактической работы, а также обеспечивать систематическую общую работы школы и семьи в организации превентивного обучения.

Построена модель специалиста – будущего социального педагога-превентолога, что включила такие составные: общая характеристика знаний и умений специалиста (профессиональная осведомленность и сформированность базовых компетентностей в сфере профилактики употребления детьми ПАВ); психологические свойства специалиста, необходимые в процессе деятельности; индивидуальные свойства специалиста, что необходимы в социально-профессиональном поведении, связанном с профилактикой употребления детьми ПАВ (мотивационные тенденции в сфере превентивной деятельности, свойства характера, педагогические способности, коммуникативные и организаторские умения, нервно-психическая выносливость); социально-психологические факторы деятельности.

Определены компоненты (мотивационно-регулятивный, личностный, когнитивный и деятельностный), критерии (мотивационные тенденции в сфере превентивной деятельности; психологические и индивидуальные свойства специалиста, что необходимы в социально-профессиональном поведении, связанном с профилактикой употребления детьми ПАВ; профессиональная осведомленность в сфере профилактики употребления детьми ПАВ; сформированность базовых компетентностей в сфере профилактики употребления детьми ПАВ), показатели и уровни (оптимальный, или высокий, репродуктивный, или средний, допустимо-минимальный, или низкий и недопустимый, или критический) готовности будущего социального педагога к профилактике употребления ПАВ детьми.

Обоснован рабочий понятийно-категориальный аппарат относительно подготовки специалиста к профессиональной деятельности; проанализирован существующий опыт подготовки будущих специалистов к превентивной деятельности в системе высшего образования Украины и за границей. Обоснована система подготовки будущего социального педагога к профилактике употребления детьми ПАВ, которая предусматривала взаимозависимое сочетание цели, заданий, этапов (диагностический, пропедевтический, практический) и содержания подготовки. Основные составляющие содержания подготовки (система знаний и умений, опыт творческой деятельности, опыт осуществления способов деятельности, опыт эмоционально-ценностного обращения) были сопоставлены с компонентами готовности студента – будущего социального педагога к превентивной деятельности. Формы и методы подготовки определялись в соответствии с социально-педагогическими условиями подготовки будущих социальных педагогов к профилактике употребления детьми ПАВ: создание в образовательном учреждении лично-ориентированной культурно-оздоровительной среды; формирование стойкой антинаркотичной установки и культуры здорового образа жизни у студентов – будущих социальных

педагогов; развитие профессиональной осведомленности на компетентностной основе; целенаправленное привлечение студентов – будущих социальных педагогов к активной антинаркотичной деятельности.

Результативность обоснованной системы и соответствующих ей социально-педагогических условий подтвердило выявление статистически значимых показателей высокого уровня сформированности готовности студентов – будущих социальных педагогов к профилактике употребления детьми ПАВ.

Ключевые слова: подготовка, готовность к профилактической деятельности, социальный педагог-превентолог, профилактика употребления психоактивных веществ.

Sydoruc I. I. Training future social teacher to the prophylaxis of substance abuses by the children. – Manuscript.

The Thesis for getting the scientific degree of Candidate of Pedagogical Scientist in specialty 13.00.05 – Social Pedagogic. – National M. P. Dragomanov Pedagogical University. – Kyiv, 2011.

In dissertation research the features of prophylaxis of substance abuses by the children are analyzed as bases of preparation of social teacher to preventive activity; on the basis of analysis professionally of meaningful tasks, functions, qualities the model of specialist – future social and prevention teacher is built; essence, structure, criteria, indexes and levels of readiness of future social teacher to the prophylaxis of substance abuses by the children is outlined; grounded working notion-category vehicle in relation to preparation of specialist to professional activity; existent experience of preparation of future specialists is analyzed to preventive activity in the system of higher education of Ukraine and abroad; grounded system and proper to her social-pedagogical terms of preparation of future social teachers to the prophylaxis of abuses by the children.

Keywords: preparation, readiness to prophylactic activity, social and prevention teacher, prophylaxis of substance abuses.

Підписано до друку 13.01.2011. формат 60×90¹/₁₆.
Обсяг 0,9 обл.-вид. арк., 0,9 ум. друк. арк. Тираж 100 прим. Гарнітура Times.
Друк – Волинський національний університет ім. Лесі Українки.
43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13. Зам. 2454.